

ЗМІНА ПІДХОДІВ ДО ВИКЛАДАННЯ У ЮРИДИЧНІЙ ОСВІТІ ЯК ОСНОВНА ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ПРАВНИКА

І. ІВАНКІВ

*керівник проектів у сфері верховенства права
та прав людини Координатора проектів ОБСЄ
в Україні*

Реформування правової системи в Україні має різні прояви, починаючи з докорінної зміни судової системи аж до переосмислення професії правника загалом. Очевидним є те, що вища юридична освіта потребує суттєвої перебудови, щоб досягти мети формування знаючого та компетентного професійного правника, який не лише вміє читати та розуміти закони, а й застосовувати складні філософські конструкції (наприклад, верховенство права, справедливість, розумність, пропорційність тощо) на практиці.

У цій статті йдеться про різні підходи до викладання в юридичній освіті, що формувалися протягом останніх десятиліть, аналізується необхідність переходу від педагогіки до андрагогіки в університетському викладанні, наголошується на потребі використання особливих підходів до викладання, зумовлених роллю правника в розвитку держави, а також розглядаються деякі ініціативи та вже наявні можливості застосування компетентнісного підходу та розвитку андрагогічних підходів до викладання.

Загальними тенденціями досліджень у сфері вищої освіти загалом та вищої юридичної освіти зокрема є спроба визначити роль і функції академічної освіти в умовах постмодерністського культурного середовища, (пост)інформаційного суспільства та глобалізації. Ці чинники ставлять перед студентами виклик одночасно бути вузькоспеціалізованим фахівцем, що глибоко знає певну галузь чи інститут права, та різнобічно розвинутим інтелектуалом із міждисциплінарним поглядом, котрий може швидко зорієнтуватися у змінах системи та, за потреби, перекваліфікуватися. Крім того, перед правником стоять підвищені вимоги щодо доброчесності, тому важливо також мати розвинуте розуміння етичних стандартів і вміння їх застосовувати. Практичні навички юридичної роботи є також вимогою до випускника одразу після університету, проте система освіти часто спрямована винятково на передавання знань. Формування навичок і компетенцій досі не стало основним завданням вищої юридичної освіти в Україні.

© І. Іванків, 2017

У січні 2016 р. оприлюднено звіт за результатами Світового економічного форуму «Майбутнє професій. Стратегія працевлаштування, навичок та робочої сили для четвертої індустріальної революції» [1], у якому йдеться про декілька важливих факторів, на які потрібно зважати університетам, зокрема юридичним. Важливо усвідомлювати, що до 2020 р. прогнозується скорочення затребування правників на 109 тисяч робочих місць у світі, причому кількість робочих місць у менеджменті та наданні освітніх і тренінгових послуг зросте на 416 та 66 тисяч відповідно [1, 3]. Крім того, буде зменшуватися потреба у технічних знаннях, але зростатимуть вимоги до емоційного інтелекту, навичок переконання і навчання інших, міждисциплінарності та професійної гнучкості. Про це також йтиметься у статті, адже передавання знань законів вже не є пріоритетом юридичної освіти.

Розвиток юридичної освіти та її осягнення є предметом наукових праць викладачів та практиків, проте, на жаль, в українських дослідженнях щодо юридичної освіти досі йдеться про педагогічну проблематику [2; 3], що обмежує можливості застосування компетентнісного підходу до навчання, адже, як свідчать результати досліджень, проаналізованих далі у цій статті, педагогіка має інші пріоритети та користується іншими методами в освіті. При обговоренні проблем освіти також згадується «високий» або «низький» рівень знань [4, 18], проблема занадто «позитивістського» підходу до освіти [5, 30], проте у більшості праць необхідність змін обґрунтовується посиленнями на, до прикладу, документи Ради Європи [6] чи закони України [7, 11]. Загалом в освітньому дискурсі переважно обговорюється стандартизація освіти, переваги та недоліки Болонського процесу, практична орієнтованість освіти, проте основа освіти — викладання — є мало дослідженим в українській юридичній

науці, саме тому актуальність цієї теми не викликає сумнівів.

У середині 60-х років минулого століття у США точилися академічні дискусії щодо того, яким чином і до чого потрібно готувати правників. Ішлося про те, що на відміну від американського, у європейському середовищі юридична освіта є престижною та її наявність визначає готовність особи працювати як із правом, так і в комерції, банківській справі тощо [8, 711]. Саме через це програми європейських юридичних факультетів не готували студентів винятково до юридичної кар'єри, а отже, розвивали й інші, а не тільки правничі компетентності.

Зі свого боку, ситуацію з юридичною освітою в Україні можна охарактеризувати дуальністю *sui generis*: з одного боку, викладання формувалося на радянських традиціях, коли правник був, перш за все, слідчим, а лише потім — суддею, прокурором чи адвокатом, а з другого боку, з початком розвитку ринкових відносин юридична освіта стала елементом престижу, тому її отримання у суспільній думці означало те саме, про що згадувалося раніше, тобто готовність вести підприємницьку діяльність і бути конкурентоздатним працівником. Така ситуація визначила сучасні проблеми у викладанні для майбутніх правників, коли вони отримують знання законів, але нерозуміння їхнього духу, водночас навчальні програми містять чимало неправничих дисциплін. У результатах дослідження про стан юридичної освіти та науки в Україні, проведеного у 2009–2010 рр. Координатором проектів ОБСЄ в Україні зазначено, що «на дисципліни соціально-гуманітарного циклу та дисципліни, які непридатні для юридичної освіти, припадає до 30 % від загального обсягу годин, передбачених для підготовки бакалавра-правника» [9, 62]. Проте існування різноманітних дисциплін необов'язково означає формування різностороннього

фахівця, адже важливим є не лише зміст предмета, а й спосіб його викладання.

Способи викладання у юридичній освіті

Розуміння особливого статусу правника, що зумовлює необхідність використання різних підходів у юридичній освіті, є підґрунтям для вибору підходів до викладання. Сучасний правник в Україні має розуміти природу права та доктрину прав людини, адже система законодавства постійно змінюється і широке розуміння саме права є критично важливим. Перебудова конституційного ладу вимагає розуміння Веберівської бюрократії, глибокого усвідомлення принципу поділу влади та ролі інституцій у становленні та стабільному функціонуванні демократії. Крім того, від сучасного українського правника вимагається розуміння верховенства права та механізмів його практичного застосування, шляхів розвитку й переходу від держави, що розвивається, до розвинутої держави. Риторичним є запитання: чи може викладання, спрямоване на передавання знань, бути ефективним у таких умовах?

Доцільно звернутися до світового досвіду щодо зміни підходів до викладання. У статті «Сучасні тренди у юридичній освіті» [8], що вийшла в «*Columbia Law Review*» у 1964 р., автори аналізують нові (на той час) підходи до викладання, відмінні від звичайних лекційних занять. Ідеться про підхід до освіти через вирішення кейсів; підхід до освіти через вирішення проблемних питань; компетентнісний підхід; підхід, спрямований на розвиток готовності до публічно-політичної діяльності. Авторі акцентують увагу на тому, що останні два підходи є найбільш бажаними в юридичній освіті, оскільки правник повинен мати широкий набір професійних навичок та вмінь, а також бути готовим брати відповідальність у публічній державницькій діяльності.

Підхід до освіти через вирішення кейсів та підхід до освіти через вирішення проблемних питань дає змогу правникові не лише розвивати практичні навички, потрібні для виконання суто професійних завдань, а й, зважаючи на свою природу, формує у нього фрагментарне розуміння права. Саме тому вказані методики потрібно використовувати при підготовці правників, комбінуючи їх з іншими підходами до викладання.

Зі свого боку, компетентнісний підхід до викладання передбачає навчання правників не для знання права, а для його застосування [8, 719], тому освіта має зосереджуватися на розвитку вмінь і навичок, а не тільки знань. Таке розуміння сутності юридичної освіти є загальноприйнятим у країнах західної Європи, проте в українській фаховій літературі досі точаться дискусії щодо доцільності використання компетентнісного підходу у викладанні. Наприклад, В. Комаров зазначає, що цей підхід дасть змогу гармонізувати вищу юридичну освіту та ринок праці [7, 11].

Подібна позиція є виправданою з погляду конкурентоздатності випускника відразу після закінчення навчання, хоча звуження ролі освіти винятково до задоволення вимог працедавців можна теж оцінити критично. Професійна сегментація ринку юридичних послуг негативно впливає на підготовку правників. Підвищення рівня спеціалізації під час навчання призводить до збільшення навантаження на викладачів, що, зі свого боку, зменшує їхню автономію, а також звужує можливість вибору професійного спрямування для студентів [10, 486].

Власне, зміщення акценту на практичність навчання є одночасно перевагою та недоліком компетентнісного підходу. Доступ до кожної з основних правничих професій (судді, адвоката, прокурора, нотаріуса) вимагає принаймні дворічного досвіду роботи та

стажування, тому компетентнісний підхід необхідно використовувати в поєднанні з підготовкою студентів до публічно-політичної діяльності. Такий підхід, який дає змогу врахувати динаміку ринку праці та робить навчальний процес більш гнучким, є важливою складовою неоліберального підходу до освіти [10, 484].

Так, А. Бун, Дж. Флад та Дж. Вебб зазначають, що «гнучкість (*“flexibilization”*) <...> дасть змогу демократизувати знання, покращити доступ [до знань], а також допомогти особам створити програми навчання, що є більш самостійними, спрямованими на особисті потреби та, можливо, більш відповідними (*relevant*)» [10, 485]. Гнучкість програм у підході, спрямованому на розвиток готовності правника до публічно-політичної діяльності, вочевидь, має зосереджуватися також на вивченні етики, розумінні процесів юридичних реформ, адвокації, розвитку лідерства у формуванні суспільної думки щодо суттєвих суспільних, економічних та політичних процесів [8, 734]. Крім того, Європейська асоціація юридичних факультетів у «Резолюції про юридичну освіту в Європі, що змінюється» від 21 квітня 2017 р. [11] звертає також увагу на те, що юридична освіта має надаватися в університетах, які мають право на повну академічну свободу в заохоченні свободи думки та самовираження, а також академічну мобільність. Ця позиція підтверджує необхідність підготовки правника до активної ролі у демократичному суспільстві.

Прикладом розвитку компетенцій та розуміння соціальної ролі правника може бути проходження практики студентами в університетських юридичних клініках, де вони на основі реальних справ навчаються допомагати особам, що перебувають в уразливому стані. Існування юридичних клінік є важливим елементом практично орієнтованого навчання. Нині в Україні

існує 50 юридичних клінік [12], але процес їхнього розвитку триває на різних рівнях — від політичного (Міністерство освіти і науки України розглядає проект Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу [13], яке передбачає існування юридичної клініки як структурного підрозділу вищого навчального закладу) до проведення Асоціацією юридичних клінік моніторингу дотримання стандартів діяльності [14]. Навчання в юридичних клініках не тільки розвиває правничі компетенції, а й допомагає усвідомити основоположні цінності юридичної професії: компетентне представництво клієнта, розвиток почуття справедливості, чесності і моральності, постійний професійний розвиток [15, 10].

Педагогічні та андрагогічні принципи викладання. Застосування андрагогіки в юридичній освіті

Застосування вказаних вище підходів до викладання є практично неможливими у навчальному процесі, заснованому на педагогіці, основою якої є передавання знань. Як зазначає М. Ноулз, один із найвизначніших апологетів андрагогіки, «педагогіка буквально є наукою про навчання дітей» [16, 34], тому обґрунтування проблем викладання для дорослих через призму педагогіки є суперечливим у своїй суті [16, 34]. Педагогіка розуміє навчання через центральну роль викладача, який вирішує, що має вивчати студент, як викладати знання і як контролювати успішність [17, 26]. Педагогічний підхід є звичним для освітніх систем, проте він не дає змоги враховувати особистий досвід та інтереси студентів.

Андрагогіка, як її визначає С. Чанг та М. Ноулз, спирається на декілька основних припущень [17, 27–28], які акцентують увагу на потребах студента, необхідності використання його досвіду, розвитку мотивації та готовності до

навчання. М. Ноулз зазначає, що у викладанні для молоді, зокрема, для студентів, має бути змінено фокусування від передавання знань до розвитку здатності навчатися [18, 32]. Поступова зміна розуміння освіти з передавання знань до «мистецтва і науки допомоги навчатися людині, що дорослішає» [19, 87], повинна також змінювати викладачів, котрі мусять навчитися концептуалізувати власні знання, щоб стати вмільми фасилітаторами навчання і бути джерелами взаємного навчання [16, 37].

Крім того, андрагогічний підхід до навчання допоможе підготувати студентів до майбутнього робочого середовища, де їм буде необхідно швидко адаптовуватися до постійно змінюваних умов роботи [17, 28]. При цьому викладач мусить допомогти розвинути компетентності, що сприятимуть адаптації та постійному навчанню вже після завершення університету.

Для підтримки розвитку здатності викладачів застосовувати принципи андрагогіки Координатор проектів ОБСЄ в Україні проводить школи з різних дисциплін із залученням українських учених-правників і міжнародних фахівців із викладання для дорослих. Важливість таких заходів полягає у можливості підвищення кваліфікації учасниками шкіл, зокрема, в умовах міждисциплінарного діалогу, оскільки участь у них беруть викладачі різних дисциплін. Як наслідок, у процесі обговорення різноманітної проблематики вони мають можливість дослідити бачення проблем із різних позицій.

Крім того, ці школи завжди мають людиноцентристський підхід. Увага учасників звертається, зокрема, на методику викладання практики Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ). Успішними прикладами результатів цих шкіл є запровадження курсів із питань кримінального права у

практиці ЄСПЛ у принаймні двох вищих навчальних закладах¹.

Створити такі умови навчання можливо, використовуючи певні техніки, які М. Бірзер [17, 29] застосував у викладанні навчальних програм із кримінальної юстиції:

1. Створити фізично та психологічно сприятливу для навчання атмосферу.
2. Залучати студентів до планування навчання, що сприятиме їх відчуттю належності до навчального процесу.
3. Залучати студентів до визначення навчальних потреб.
4. Заохочувати студентів формулювати власні навчальні цілі.
5. Заохочувати студентів визначати ресурси та шляхи досягнення поставлених цілей. Це можливо за умови достатньої зрілості студентів та їхньої мотивації, безперечно, викладач має допомагати в процесі навчання.
6. Залучати студентів до процесу оцінювання. Оцінка власних досягнень є важливою в андрагогіці, оскільки дає змогу уникнути можливого упередження викладача.

М. Ноулз популяризував такий підхід навчання для дорослих ще в середині 1970-х років минулого століття. Відтоді було здійснено чимало досліджень із цієї тематики, а результати впровадження такого способу навчання демонструють [20, 166], що студентам подобається бути відповідальними за вибір способів навчання і наповнення програм, вони показують кращі результати у навчанні, коли активно залучені до власного навчання та розуміють його кінцеву мету. Крім того, за твердженням Л. Гарпер і Дж. Росс, навіть «менш успішні студенти досягають успіху, коли їм доручають відповідальність визначати шлях до досягнення визначених результатів навчання» [20, 166]. Ці науковці описують вдалу роботу за андрагогічним підходом зі студентами бакалаврського рівня

¹ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого та Національний університет «Києво-Могилянська академія».

навчання міждисциплінарних студій, що підтверджує можливість використання підходів навчання для дорослих та студентів.

Варто погодитися з позицією С. Чана, який стверджує, що викладачам не завадить хоча б інколи відмовлятися від педагогічного підходу, відповідно до якого він є центром навчального процесу, щоб створити можливість активного залучення студента та визначення саме його центром освітнього процесу, адже «активне навчання є більш ефективним, ніж пасивне, незалежно від віку» [17, 33].

Застосування принципів андрагогіки гарантовано [17, 30] допомагає формуванню більш самостійного фахівця з розвинутими навичками критичного мислення, навичками розв'язання проблем і відчуттям відповідальності за свою роботу, що є, безумовно, важливим для правника.

Для підготовки майбутнього правника в сучасних українських умовах надзвичайно шкідливим є просте передавання знань, адже змінюється не тільки законодавство, а й більш глобальні підходи до розуміння права, тому основою вищої юридичної освіти має бути розвиток компетенцій та вміння навчатися.

Підсумовуючи, варто зробити деякі висновки, що можуть бути корисними для реформування навчальних програм юридичних факультетів:

1. Передавання знань законів вже не є пріоритетом юридичної освіти та основною функцією викладача, адже завдяки стрімкому розвитку інформаційних технологій доступ до знань є відкритим, а, враховуючи мінливість законодавства, запам'ятовування законів є не тільки недоцільним, а й шкідливим.

2. Варто поглиблювати практичну спрямованість навчання шляхом розвитку компетенцій, але також не забувати про широкий підхід, направлений на розвиток готовності до публічно-політичної діяльності.

3. Застосування принципів андрагогіки в юридичній освіті сприятиме розвитку самостійного критичного мислення, навичок переконання і навчання інших, а також професійної гнучкості.

4. Підвищення кваліфікації викладів має включати опанування андрагогічних методик викладання.

5. Для покращення професійних перспектив майбутніх правників необхідно розвивати міждисциплінарні підходи в юридичній освіті.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution. Executive Summary*, World Economic Forum, January 2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_FOJ_Executive_Summary_Jobs.pdf
2. *Калицева О. В.* Процес фахової підготовки юриста як педагогічна проблема // Молодий вчений. — 2016. — № 8 (35). — С. 337–341. — Серпень.
3. *Панькевич О. О.* Підготовка майбутніх правознавців в умовах сучасного освітнього простору вищого навчального закладу / О. О. Панькевич // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету Україна. — 2009. — № 1. — С. 92–94.
4. *Стефанчук Р. О.* Юридична освіта і наука в Україні: чи все гаразд? / Р. О. Стефанчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. — № 9. — С. 18–31.
5. *Костенко О.* Юридична освіта і правове виховання як засоби забезпечення правопорядку (щодо юридичної освіти і правового виховання «натуралістського» типу / О. Костенко // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2010. — № 4. — С. 29–34.
6. *Коломоєць Т. О.* Реформування вищої юридичної освіти в Україні: пріоритетні напрями з урахуванням правового регулювання та запозичення позитивного європейського досвіду / Т. О. Коломоєць // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. — 2014. — № 4 (2). — С. 11–22.
7. *Комаров В. В.* Основоположні проблеми вищої юридичної освіти у парадигмі компетентнісного підходу / В. В. Комаров // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання: тези доп. та повідомл. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 вер. — 1 жовт. 2015 р.). — Харків, 2015. — С. 7–12.
8. *Modern Trends in Legal Education* // Columbia Law Review. — 1964. — Vol. 64. — № 4. — Pp. 710–734.

9. *Результати* дослідження про стан юридичної освіти та науки в Україні, проведеного у 2009–2010 роках Координатором проєктів ОБСЄ в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/ukraine/108309?download=true>
10. Boon A. Postmodern Professions? The Fragmentation of Legal Education and the Legal Profession / A. Boon, J. Flood, J. Webb // *Journal of Law and Society*. — 2005. — № 32 (3). — Pp. 473–492.
11. *Resolution on Legal Education in Changing Europe*, 21 April 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.elfa-afde.com/sites/default/files/elfa_resolution_2017.pdf
12. Асоціація юридичних клінік України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://legalclinic.in.ua/>
13. *Проект* для громадського обговорення «Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mon.gov.ua/citizens/zvyazki-z-gromadskisty/konsultacziyi-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennya-2017.html>
14. *Результати* моніторингу юридичної клініки Ad Astra Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки / авт. кол. ; узагальнення А. Галай. — Луцьк : Асоціація юридичних клінік України, 2017. — 18 с.
15. «*Introduction to Clinical Legal Education*» May 9, 2005, New York State Judicial Institute Partners in Justice: A Colloquium on Developing Collaborations Among Courts, Law School Clinical Programs and the Practicing Bar [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nycourts.gov/ip/partnersinjustice/clinical-legal-education.pdf>
16. Knowles M. Innovations in Teaching Styles and Approaches Based Upon Adult Learning / M. Knowles // *Journal of Education for Social Work*. — 1982. — № 8 (2). — Pp. 32–39.
17. Chan S. Applications of Andragogy in Multi-Disciplined Teaching and Learning / S. Chan // *Journal of Adult Education*. — 2010. — Vol. 39. — № 2. — Pp. 25–35.
18. Knowles M. The Role of Adult Education in the Public Schools / M. Knowles // *The Journal of Education*. — 1962. — № 144 (4). — Pp. 1–36.
19. Knowles M. S. Adult Education: New Dimensions, *Educational Leadership*, 33, 2, 85-8, Nov 75
20. Harper L. An application of Knowles' theories of adult education to an undergraduate interdisciplinary studies degree program / L. Harper, J. Ross // *The Journal of Continuing Higher Education*. — 2011. — № 59 (3). — Pp. 161–166.

REFERENCES

1. The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution. Executive Summary, World Economic Forum, January 2016. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_FOJ_Executive_Summary_Jobs.pdf
2. Kalitseva O. V. Protsees fakhovoi pidhotovky iurysta iak pedahohichna problema [Process of professional training of a lawyer as a pedagogical problem], *Molodyi vchenyi*, 2016, no. 8 (35), pp. 337–341, serpen.
3. Pankevych O. O. Pidhotovka maibutnix pravoznavtsiv v umovakh suchasnoho osvithnoho prostoru vyshchoho navchalnoho zakladu [Preparation of future lawyers in conditions of modern educational space of higher educational establishment], *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu Ukraina*, 2009, no. 1, pp. 92–94.
4. Stefanchuk R. O. Iurydychna osvita i nauka v Ukraini: chy vse harazd? [Legal Education and Science in Ukraine: Is Everything OK?], *Biuletен Ministerstva iustytisii Ukrainy*, 2010, no. 9, 18–31.
5. Kostenko O. Iurydychna osvita i pravove vykhovannia iak zasoby zabezpechennia pravoporядku (shcho do iurydychnoi osvity i pravovoho vykhovannia «naturalistskoho» typu [Legal education and legal education as a means of ensuring law and order (concerning legal education and legal education of a «naturalistic» type)], *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 2010, no. 4, pp. 29–34.
6. Kolomoiets T. O. Reformuvannia vyshchoi iurydychnoi osvity v ukraini: priorytetni napriamy z urakhuvanniam pravovoho rehuliuвання ta zapozychennia pozytyvnoho ievropeiskoho dosvidu [Reforming higher legal education in Ukraine: priority directions taking into account legal regulation and borrowing of positive European experience], *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Iurydychni nauky*, 2014, no. 4 (2), pp. 11–22.
7. Komarov V. V. Osnovopolozhni problemy vyshchoi iurydychnoi osvity u paradyhmi kompetentnisnoho pidkhodu [The Fundamental Problems of Higher Legal Education in the Paradigm of Competency Approach], *Iurydychna tekhnika: doktrynalni osnovy ta problemy vykladannia*, Kharkiv, 2015, pp. 7–12.
8. Modern Trends in Legal Education, *Columbia Law Review*, 1964, vol. 64, no. 4, pp. 710–734.
9. *Rezultaty doslidzhennia pro stan iurydychnoi osvity ta nauky v Ukraini, provedenoho u 2009–2010 rokakh* Координатором проєктів ОБСЄ в Україні, [Results of a study on the state of legal education and science in Ukraine conducted in 2009–2010 by the OSCE Project Coordinator in Ukraine]. Available at: <http://www.osce.org/uk/ukraine/108309?download=true>
10. Boon A., Flood J., Webb J. Postmodern Professions? The Fragmentation of Legal Education and the Legal Profession, *Journal of Law and Society*, 2005, no. 32 (3), pp. 473–492.
11. *Resolution on Legal Education in Changing Europe*, 21 April 2017. Available at: http://www.elfa-afde.com/sites/default/files/elfa_resolution_2017.pdf

12. Asotsiatsiia iurydychnykh klinik Ukrainy [Association of Legal Clinics of Ukraine]. Available at: <https://legalclinics.in.ua/>
13. Proekt dlia hromadskoho obhovorennia «Typove polozhennia pro iurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu» [Project for public discussion «Typical Regulations on the Law Clinics of Higher Educational Institutions»]. Available at: <http://mon.gov.ua/citizens/zv'yazki-z-gromadskistyuu/konsultacziyi-z-gromadskistyuu/gromadske-obgovorennia-2017.html>
14. Rezultaty monitorynhu iurydychnoi kliniky Ad Astra Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky [Results of the monitoring of Ad Astra Legal Clinic of the Eastern European National University named after Lesia Ukrainka], Lutsk: Asotsiatsiia iurydychnykh klinik Ukrainy, 2017, 18 p.
15. Introduction to Clinical Legal Education May 9, 2005, New York State Judicial Institute Partners in Justice: A Colloquium on Developing Collaborations Among Courts, Law School Clinical Programs and the Practicing Bar. Available at: <http://www.nycourts.gov/ip/partnersinjustice/clinical-legal-education.pdf>
16. Knowles M. Innovations in Teaching Styles and Approaches Based Upon Adult Learning, *Journal of Education for Social Work*, 1982, no. 8 (2), pp. 32–39.
17. Chan S. Applications of Andragogy in Multi-Disciplined Teaching and Learning, *Journal of Adult Education*, 2010, vol. 39, no. 2, pp. 25–35.
18. Knowles M. The Role of Adult Education in the Public Schools, *The Journal of Education*, 1962, no. 144 (4), pp. 1–36.
19. Knowles M. S. Adult Education: New Dimensions, *Educational Leadership*, 33, 2, 85–8, Nov 75.
20. Harper L., Ross J. An application of Knowles' theories of adult education to an undergraduate interdisciplinary studies degree program, *The Journal of Continuing Higher Education*, 2011, no. 59.3, pp. 161–166.

Іванків І. Зміна підходів до викладання у юридичній освіті як основна передумова формування професійного правника

Анотація. У статті проаналізовано різні підходи до викладання у юридичній освіті, що формувалися протягом останніх десятиліть, необхідність переходу від педагогіки до андрагогіки в університетському викладанні. Принципи андрагогіки дають змогу наділити студента більшою відповідальністю за процес і результати навчання, що сприяє ефективності освіти. Також увага звертається на затребуваність міждисциплінарності освітніх програм для майбутніх правників. Для підготовки майбутнього правника в сучасних українських умовах надзвичайно шкідливим є просте передавання знань, адже змінюється не тільки законодавство, а й більш глобальні підходи до розуміння права, тому основою вищої юридичної освіти має бути розвиток компетенцій та вміння навчатися. Дослідження трендів розвитку вищої освіти доводить важливість практичної спрямованості навчання шляхом розвитку компетенцій. Саме тому зроблено акцент на необхідності використання компетентнісного підходу та широкого підходу, спрямованого на розвиток готовності до публічно-політичної діяльності, що відповідає особливій ролі правника у державі, яка заснована на верховенстві права.

Ключові слова: вища юридична освіта, андрагогіка, компетентнісний підхід, роль правника в державі, верховенство права.

Иванкив И. Изменение подходов к преподаванию в юридическом образовании как основная предпосылка формирования профессионального юриста

Аннотация. В статье проанализированы различные подходы к преподаванию в юридическом образовании, которые формировались на протяжении последних десятилетий, необходимость перехода от педагогики к андрагогике в университетском преподавании. Принципы андрагогики позволяют наделить студента большей ответственностью за процесс и результаты обучения, что способствует эффективности образования. Также внимание обращается на востребованность междисциплинарности образовательных программ для будущих юристов. Для подготовки будущего юриста в современных украинских условиях чрезвычайно вредным является простая передача знаний, ведь меняется не только законодательство, но и более глобальные подходы к пониманию права, поэтому основой высшего юридического образования должно быть развитие компетенций и умение учиться. Исследование трендов развития высшего образования доказывают важность практической направленности обучения путем развития компетенций. Именно поэтому сделан акцент на необходимости использования компетентностного подхода и широкого подхода, направленного на развитие готовности к публично-политической деятельности, соответствующей особой роли юриста в государстве, основанном на верховенстве права.

Ключевые слова: высшее юридическое образование, андрагогика, компетентностный подход, роль юриста в государстве, верховенство права.

Ivankiv I. Change in Approaches to Teaching in Legal Education as a Basic Precondition for the Formation of a Professional Lawyer

Annotation. The different approaches to teaching in legal education, which have been formed over the last decades, the need for transition from pedagogy to andragogy in university teaching are analysed in the article. Principles of the andragogy allow students to be more responsible for the learning process and outcomes that contributes to the effectiveness of education. In the article attention is also drawn to the demand for interdisciplinary educational programs for future lawyers. Due to rapid legislation changes, and more profound shifts in approaches to understanding the law, a simple transfer of knowledge is extremely harmful in modern Ukrainian conditions. Therefore, the basis of higher legal education should be the development of skills and ability to study. The study of trends in the development of higher education proves the importance of the practical learning, through the development of competences. That is why the emphasis should be made on the need to use a skills approach and a broad public policy approach, which corresponds to the special role of a lawyer in a state based on the rule of law.

Key words: higher legal education, andragogy, skills-based approach, role of a lawyer in a state, rule of law.